

Prigimtoji žemėjauta Žemaitės kūryboje

Viktorija DAUJOTYTĖ

Prigimtoji kultūra – liekanti ir perkelianti

Mūsų prigimtoji kultūra susiformavo iš žemdirbių patirties, bendresne prasme – iš žemės kultūros. Rūpi-
mas klausimas: ar tikrai žemdirbių kultūra užsibaigia, išsisemia, ar tikrai jos ratas užsidaro, nebepriima, nebepriima, kad kalbame tik apie reliktus? Kultūros ciklo galutinės ribos žmogui neduota suvokti. Ir apie išsekimą, ribą galvojančiu žmogumi kultūra prasitęsia, ribos jautimas į ją įmąstomas, joje įkurdinamas. Talen-
tingos prigimtys šį jausmą perkelia į kūrybą.

Žemė tebedirbama, tebesėjama, tebeįjaunama, bet vis labiau viską apima *agroverslas*, žemės ūkiai vis labiau mašininiai. Žemė nebedirbama rankomis, nebe-
liečiama, nebesinaudojama *rankų įrankiais*: kastuvu, kauptuku, grėbliu, dalgiu, pjautuvu... Jų priklausomybė rankoms pasakoma ir žodžių – *įrankis*. Ima nykti tiesioginis žmogaus santykis su žeme kaip žeme, ne tik kaip agrotechniniu verslo būdu. Nykstantis atskiras santykis su žeme, taip pat ir sakralusis ryšio aspektas, naikina žemdirbių kultūros šaknis. Dar išlieka tau-
sojančio žemės dirbimo salelės, sklypeliai, darželiai, sodeliai lyg kokios oazės. Jeigu sutiksime, kad žemdirbių kultūra kaip kultūros ciklas nyksta, tada klausiamo, kas iš to, kas jos sukurta, kas įgavo laikysenų, pasirinkimų, būsenų būdus, kūrybos formas, išlieka? Ir ar tai, kas išlieka, dar išlaiko, leidžia, padeda normų, įgūdžių būdu pereiti tarsi į kitą kultūros lygmenį, bendresnį, universalesnį? Kita to paties klausimo pusė – ar mūsų prigimtoji kultūra, būdama specifinė, yra ir universali, atsiverianti bendrajam kultūriniam universumui? Tuo negalima abejoti: žemės kultūra yra ir dangaus kul-
tūra, ir gamtos, visatos. Žemė yra ir visatos, kosmoso žemė, tai jaučiama iš tautosakos, iš klasikos. Ne tik grėblio ar pjautuvo kultūra, bet ir buvimo žemėje visais pavidalais, visomis būsenomis, kasdienėmis ir šventomis. Prigimtoji kultūra išsupa kalbą ir pati joje

Julija Žymantienė, 1912 m. Gauta iš A. Bulotos dovanoto Žemaitės palikimo. Fotoateljė „Moderne“ Vilna. Iš LLTI BF, inv. 1578/apl. 304.

išsisupa. Neatskiriama. Seniausi, bendraindoeuropie-
tiški lietuvių kalbos žodžiai, kūno dalių, giminystės
pavadinimai, gyvūnų, augalų, atmosferos reiškinių
vardai yra mažiausiai 7000 metų senumo. Dvikamieniai
kilnieji (galbūt ir kilmingieji) lietuvių vardai (tokie kaip
Būtautas, Vytautas, Vykintas, Tautvydas – abiejų lyčių)
liudija aukštą sąmonę, įpareigotą kitiems: *matyti, ginti*
savuosius, savo draugę.

Pirminis mąstymas susijęs su tuo, kas matoma,
girdima, juntama, lytima. Pirmiausia auginanti, gyvybę
teikianti, mirtį priimanti žemė. Artimiausias filosofo
giminaitis yra valstietis, sako Arvydas Šliogeris.¹ Dar
griežčiau: „Pavyzdinis žmogaus tipas šioje žemėje
man yra valstietis, nes jis mažiausiai naikina“²; „Foto-
grafiją menu galima vadinti tik todėl, kad ją pagamina
fotomašina, Motinos Žemės nihilistinio naikinimo
padarinys.“³ Motina Žemė yra didžioji žemdirbių
kultūros universalija, jos dvasinis aukštis, išskylantis iš
žemės, artimos, savos vietos. Tėviškė tebeturi nepaju-
dinamą reikšmę ir Arvydo Šliogerio filosofijoje: „Aš ir
dabar galiu pasakyti: tėviškė yra mano absoliutas. Aš
galiu ją prarasti fiziškai, bet metafiziškai jos niekada
neprarandu.“⁴ Du XX a. lietuvių filosofai – Vincas Vyči-
nas (išėivijoje) ir Arvydas Šliogeris yra prigimtosios
kultūros išauginti.

Vincas Vyčinas teikia galimybių aiškinti prigimtosios
kultūros gyvybingumą: tėviškę galima prarasti fiziškai,
bet tai, kas prigimta, išlieka metafizinėje plotmėje:
turi, tebeturi, remiesi tuo, iš ko esi.

Ir Arvydui Šliogeriui svarbi Žemaitė. Kaip ir Sigitui
Gedai – kas tikra, visada atpažįstama; tiksliau, visada
lieka ar atsiranda tų, kurie atpažįsta. Per savo šešias-
dešimtmetį Sigitas Geda ištaria: „Žemaitė yra labai
didelė rašytoja.“⁵ Ta ištartis daug kartų tikrinta. Tad
bendresniame svarstymų apie prigimtosios kultūros
atramingumą kontekste galvokime ir apie Žemaitę.
Pirmiausia kaip apie kūrėją ir kaip apie vieną daugiausia
keliavusių, daugiausia gyvenimo vietas keitusių
XX a. pradžios asmenų. Adolfas Sprindis monografijoje
„Žemaitė“ (1986) yra palikęs ir Lietuvos žemėlapiu
schemą: kur Žemaitės būta, gyventa. Žemaitija užpil-
dyta tankiai, į rytus Panevėžys, į pietus Marijampolė,
Vilnius, Lentvaris. Galiausiai Amerika. O iš grožinės
kūrybos toks jausmas, kad Žemaitė visą laiką buvo
toje pačioje vietoje, nesikeičiančioje tėviškėje. Taip,

visa, kas jai buvo svarbu, keliavo kartu su ja. Jautė tai,
net išoriškai nekeitė savo tapatybės, pagal kurią buvo
atpažįstama. Štai Vilniaus inteligentai mažoj salytėj
Vilniaus gatvėje susirenka pagerbti Vinco Kudirkos
atminimo. Kalba vienas po kito. Ir Žemaitė prieina prie
stalelio, kaip atsiminimuose rašė Sofija Kymantaitė-
Čiurlionienė, „su savo neatskiriama skepetaite ant
galvos, rami, nusiteikusi, jaučianti savo svorį“, bet
kukli – sako... sako... savo žemu balsu, kalba žemai-
tiškai. Ir visi žiūri, klausosi. Visi tie, kurie daug daugiau
„mokslų išėję“, jaučia viena, – kad jokie mokslai neiš-
mokys taip kalbėti, kaip ji štai kalba“⁶.

Iš kur Žemaitė ateina prie to inteligentiško stalelio
lyg prie kito kultūros laiptelio? Iš savo prigimties, iš
pirminės kultūros, atveriančios kelią kūrybai, kalbėji-
mui, prisiminimui. Žemaitė turi kalbą ir galią kalbėti.
Tai iš prigimties, iš prigimtosios kultūros.

Dabar grįžkime į Žemaitės kūrybą, į prigimtosios
kultūros išsiskleidimą joje.

Tarpas suvokimui; suvokti ir iš suvokto

Žemės planetoje visa gimsta iš žemės, visa į žemę
grįžta. Žemėje visa ko šaknys. Ir žmogaus kūnas, ir jo
būstas yra ir *pasaulio medžio* pavidalai. Žemė yra ir visa-
tos, kosmoso žemė, *kosmopolis*, juntamas iš skirtingų
taškų. Gamtojauta yra ir žemėjauta. Atskirų etninių
grupių pasaulėvokoje, gamtojautoje, sudarančioje pri-
gimtosios kultūros, religijos skliautą, centruojanti yra
žemėjauta. Žemėjautoje susitinka socialiniai, morali-
niai, etiniai ir estetiniai momentai, iš jų išsikristalizuoja
religiniai vaizdiniai. Žemdirbių pirminėse kultūrose,
priklausančiose skirtingiems etnosams, daug arti-
mumo. Žemė yra motina, gimdanti, auginanti, – toks
bendriausias pamatas. Žemės suvokimo viršūnė yra
mitiška, poetiška. Tautosaka, gal ypač raudos, tebe-
liudija gryną ir gyvą žemės jutimo poeziją. Ir žemasis
žemėjautos klodas, labiau kasdieniškas, susidaręs iš
dirbančių žemę patirties, iš kasdienio lietimo, matymo,
stebėjimo. Juoda žemė yra gera žemė, juodžemis,
derlingas, įdirbtas, įtreštas. „Čia, matai, nuo amžių
kaimo daržai, juoda net blizga, riekiasi kaip duona, čia
kitaip nei vienkiemių, čia visa auga“, – dar praėjusią
vasarą išgirdau iš devintą dešimtmetį baigiančios
Apolonijos Matiukienės, visą gyvenimą pragyvenusios
toje pačioje vietoje, kur ir gimė, – Bilaišių kaime prie
Dusetų. „Riekiasi kaip duona“, – palyginimas kaip liep-
tas, kuriuo kylama į aukštesnę žemės refleksiją.

1. Arvydas Šliogeris, Virginijus Gustas. *Pokalbiai apie esmes*. Vilnius: Tyto alba, 2013, p. 166.

2. Ten pat, p. 285.

3. Ten pat, p. 291.

4. Ten pat, p. 41.

5. „Aš tavo rožių, Viešpatie, ilgėjaus...“. Iš: *Poezijos pavasaris 2013*. Vilnius: Rašytojų sąjungos fondas, 2013, p. 157.

6. Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė. *Raštai*, t. 3. Vilnius: Vaga, 1988, p. 206.

Gyvenamasis namas iš malūno pusės. 1946 m.

Prigimtąją kultūrą svarbu tirti iš visų pradmenų, kurie dar prieinami, pasiekiami. Kreipti dėmesį į tai, ką dar suvokiame iš savo pačių, iš savo tėvų, senelių patirties. Bet svarbu prigimtąją kultūrą tirti ir iš to, kas jau suvokta. Atsekti, kas tautosakoje ir kas jau literatūroje. Pirminė literatūra turi būti iš naujo skaitoma, specialiai sekant prigimtų dalykų atsivėrimą, dalyvavimą kūrinio estetikoje.

Išskirtinė vieta ir prigimtosios kultūros tyrimuose priklauso Žemaitėi. Laimingai duotas literatūrinis vardas – lyg žemės dukters, dukraitės. Žemaitės tekstai yra reto tikrumo pirminė literatūra, rašyta iš žemės, iš patiriamo gyvenimo, keleriopai jungiant, derinant jo medžiagą ir savo sąmonės nuostatas. Sigito Gedos mintis apie Žemaitę: „Jeigu kalbame apie prozą lietu-

vių kalba, aukštupiuose yra Žemaitės kalba. Savaiame stovi, ir tiek. Toliau jau – darykitės patys, biliūnai ir cvirkos! Aš esu kaip žemė, kaip juodmolis. Atsargos skulptūroms ir uvertiūroms.“⁷

Žemė, juodžemis, juodmolis.

Įsižiūrėkime į Žemaitės nuotraukas, ypač į skareles, jų ryšėjimą, nesutikimą jų atsisakyti ir viešint Amerikoje, užsidėti skrybėlę. Itin gražios rankos, ilgi, ploni pirštai rodo kitą, ne sunkaus kasdienio darbo suvargintą kiltį. Sodietiška skara ar skepeta reiškė Žemaitės pasirinkimą, labiau intuityvų nei sąmoningą, būti tame

7. Sigitas Geda. *Adolėlio kalendoriai (Dienoraščiai, gyvavaizdžiai, užrašai, tyrinėjimai)*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 39.

pakilumėlės taške, iš kurio geriausiai matyti prigimtoji, žemaitiškoji gyvensena, jos šviesos properšos, ir jos tamsumos. Sugerianti, sutraukianti prigimtis – lyg kempinė. Kur buvo (Puziniškyje, Vilniuje, Amerikoje) savo sąmone liko toje pačioje žemaičių žemėlėje.

Išskirtinės, stiprios prigimties, didelių gyvybinių galių, ištvermės, meilės, gabumų suvokti, pažinti žmones asmuo. Neturėdama didesnio išsilavinimo, bet ir ne bemokslė, Žemaitė įsitraukė į XX a. pradžios lietuvių visuomeninį ir kultūrinį gyvenimą, dalyvavo moterų judėjime už savo teises, darė poveikį viešu kalbėjimu. Ypatingo *kalbumo*; lietuvių kalba (pirmiausia žemaičių) kunkuliavo joje kaip neišsenkanti versmė. Lietuvių kalbos žodynai pilni pavyzdžių iš Žemaitės, jos frazeologizmai sudaro vientisą pasaulio jutimo, vertinimo tekstą. Kalbos iš Žemaitės mokėsi kalbininkai, taip pat ir bendrinės lietuvių kalbos kūrėjas Jonas Jablonskis. Kaip kūrėja, Žemaitė davė ryškią pradžią grožinei lietuvių prozai, kurioje pasirodė įtikinami, gyvenimiški žmonių likimai, įdomus *pasakojimas*. Atsiminimais, įspūdžiais, publicistiniais rašiniais, o labiausiai „Autobiografija“ Žemaitė paliko savojo laiko (nuo 1863 metų sukilimo iki nepriklausomos Lietuvos susikūrimo) *asmeninę istoriją*, neatskiriama nuo bendrųjų tendencijų, bet su jomis ir nesutapatinama.

Žemaitė – pirmoji lietuvių kultūros moteris, įgijusi autoritetą tarp savo amžininkų. Nepaprastai greit ji pasiekė bendrą to laiko kultūrinį lygmenį, užsiėmė savo pozicijas: suvokė gyvenimo struktūras, sugebėjo jas įvertinti remdamasi savo patirtim, drįso pasisakyti apie opias problemas. 1907 metais Kaune įvykusiame pirmajame lietuvių moterų suvažiavime, kuriame dalyvavo visos to laiko žinomiausios lietuvių rašytojos (G. Petkevičaitė-Bitė, Šatrijos Ragana, Sofija Kymanlaitė ir kt.), Žemaitė skaitė pranešimą „Sodžiaus mergaičių skriaudos“.

„Norėčiau atsiliepti apie sodiečių moteriškių skriaudas.

Mergaitė neturtingų tėvų išeina svetur tarnauti pirm dešimties metų amžiaus – vaikų auklėti arba gyvulių ganyti. Toliau niekas ją nebesirūpina: tėvai džiaugiasi, jog mergaitė užsipelno sau duoną, o šeimininkė tik žiūri, kad ji daugiau darbo padirbtų, didesnę naudą atneštų. Mergaitės padėjimas medegiškas ir morališkas lieka jos vienos spėkoms paliktas visam amžiui. [...]

Užaugusi sykiu su berniukais darbuojasi po laukus. Vien tik neima dalgio, o kitus darbus, kaip Žemaitijoje, aria ir akėja; nekurius darbus mergaitėms dar sunkiau už berniukus reikia dirbti – kaip rugius rišti, kur ilgais dalgiais pjauna, arba linus rauti; po namus irgi daugiau padirba: suverpia, išaudžia, apsiuva, aplopo, žlugtą

skalbia, duonas kepa. Tankiai dieną, vyrams į mišką išvažiavus, gyvulius apliubia – patys tėvai, labiau motinos, pripažįsta, jog mergaitės – ūktverės namuose.

[...] Taip mergaitės, bijodamos ant amžiaus galo šunis lodinti, vieną tik išėjimą turi – nutekėti už vyro. Nors daug sunkiau tenka dirbti, varginai vaikus auginti, bet tekėdama dalies šiek tiek gauna, ir jos vaikai užaugę, jeigu dori, pamaitina motiną. Visur ir visu kuomi skriaudžiamos mergaitės, bet didžiausioji skriauda ta, jog mergaitės negauna mokslo lygiai su berniukais. Apie neturtėlius tėvus, kurių vaikai tarnauja, nėra ko nė sakyti, bet ir turtingesnis tėvas sūnus leidžia nors į žemesnes mokyklas, kartais ir į gimnaziją, o dukteris suvis nesirūpina pamokyti [...].“⁸

Taip, tai irgi prigimtosios kultūros dėmuo – požiūris į mergaites, galiausiai lemiantis požiūrį į moteris. Moters tema Žemaitės kūryboje prasideda nuo mergaičių padėties pamatymo, įvertinimo.

Kad galėtum patikimai prigimtuosius dalykus liudyti, reikia ir būti su jais, ir turėti tam tikrą distanciją, tarpą, kuriuos suteikia kultūra. Jau prieš tris dešimtmečius (kai dar negalvojom apie knygą) paklausiau Marcelijaus Martinaičio: „Jeigu būtum dirbęs žemę netoli Raseinių, kaip Tavo protėviai, ar būtų buvę, sakysime, svarbu, kad netoli kažkada gyveno M. Davainis-Silvestraitis, „aušrininkas“, „kietas“ bajoras lietuvis?“ Dar galėjau pridurti: rinkęs tautosaką, užrašinėjęs prigimtos kultūros dalykus, tyręs etnosą kaip atskirą etosą. Kažką užkabinau. Marcelijus atsakė plačiau nei paklausiau, atsakė apie kultūrą, jos įsibuvimą žmoguje iki to lygio, kai ji ir pati darosi suvokiama ir leidžia suvokti, kas iki jos. „Dažnai pats sau taip ir pagalvoju, kas būtų, kaip sakai, jei tektų dirbti žemę „netoli Raseinių“... O gal nieko: dirbčiau ir tiek, kaip mano mažų dienų žmonės, kuriems beveik nesvarbu, kad netoli jų kažkada gyveno M. Davainis-Silvestraitis. Tik man svarbu – literatui. Nežinodamas ir tikriausiai nieko nenorėdamas žinoti, kodėl ši vieta vadinama Davainava, kartu su visais būčiau išvertęs dvarvietės pamatus ir apsėjęs javais, prakurams naudojęs praėjusio šimtmečio knygas ir žurnalus, po 1940 metų tremties pasklidusius iš Jorūdo dvaro. Kartu su kitais būčiau daužęs tuščius butelius į Tallat-Kelpšų antkapį, pragėręs pavogtą Kalnųjų bažnyčios monstranciją, o Viktorija Daujotytė, važiuodama pro Kalnų, matytų valstietišku, dar ganų nudrengtu miliniu žmogų, pakele vedantį karvę arba dviratį, ir nieko apie jį nepagalvotų, sustabdžiusi nepaklaustų apie jo gyvenimo užduotį [...].

8. Žemaitė. *Raštai*, t. 5. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 330.

Žemaitė – J. Žymantienė, [1913 m., fotografas Aleksandras Jurašaitis, fotoatvirukas, išleistas Vilniuje?]. Iš LLTI BF, inv. 1821/apl. 304.

Bet tą kitą gyvenimo variantą tebeturiu, galiu įsivaizduoti save „netoli Raseinių“, pagailėti pakele vedančio dviratį, savotiškai žinant, jog tai esu aš. Jis ir sensta greičiau už mane – dabartinį. Galiu fiziškai pajusti vilkįs jo kailinius, nešiojans sunkius aulinius batus, kuliamų šiaudų kvapą, iš aslos kylančią drėgmę...“⁹

Pasigilinkime. Nežinodamas ir nieko nenorėdamas žinoti ir vietos žmogus gali elgtis kaip barbaras – naikinti. Jei prakurams deginamos senos dvaro knygos, nebus pasigailėta ir kokios aštuoniolikto amžiaus verpstės, užsilikusios palėpėje. Žmogaus akys turi būti atgręžtos ir į tai, kas po kojomis. Žinome, kad Ramuvos sąjūdis prasidėjo iš kultūros žmonių, iš tų, kurie pajuto, kad liko tarpas tarp studijų ar darbo ir pirminio patyrimo. Martinaitis šią jauseną apibūdina

lyg kokį sudvejinimą: žmogus Raseinių pakelėj su karve ar dviračiu gali būti pajuntamas, lyg būtų aš. Artimai M. Haidegeriui (M. Heidegger), interpretavusiam V. van Gogo (V. van Gogh) nupieštus kaimiečio batus, Martinaitis kalba apie kailinius, sunkius aulinius batus, apie kuliamų šiaudų kvapą, iš aslos kylančią drėgmę. Apie *persisunkimą*, žemdirbio gyvenimo sunkio įtekėjimą į sąmonę ir išlikimą joje, kad galima būtų tai mąstyti, permąstyti, iš to kurti.

Žemaitė yra pirmoji iš tų, kurie juto tarpą tarp savęs ir tų, apie kuriuos rašė (kitai nebūtų to žingsnio žengusi, nebūtų pradėjusi rašyti), ir kartu lemtingo artumo, to savotiško susidvejinimo, to, Martinaičio žodžiais tariant, savotiško žinojimo, „jog tai esu aš“.

Tarpas, distancija žvilgsniui į prigimtąją kultūrą, į žemaičių sodiečių gyvenimą susidarė iš kiek kitos Žemaitės gyvenimo patirties: kilusi iš bajorų, gimė, augo mažame dvarelyje, ne kaimo troboje, mokėsi dėdinos dvare, kurį laiką dvare tarnavo, raštinga, skaičiusi literatūros klasikos, daugiausia lenkų, ne tik to laiko žymiąsias prozininkes, bet ir Adomą Mickevičių. „Autobiografijoje“ prisiminė: „Man dvare gerai, linksma ir smagu, darbas lengvas, niekas niekur nesiuuntinėja, nevarinėja kaip pas dėdiną: čia siuvinėtis, lopinėtis, pataisyti ką paduoda, nubodus sėdėti galiu išlėkti į sodą palakstyti.“¹⁰ Nebuvo iš mažumės suvargusi, patyrė ankstyvo džiaugsmo, būtino, kad sąmonė nesuvargtų, neužgestų.

Po vedybų su Laurynu Žymantu Julija lyg perėjo į sodiečių gyvenimą, į trobą, gimdė, augino, liubobė gyvulių, sodino, ravėjo daržus. „Čia ir prasideda mano vargeliai, rūpestėliai“, – apibendrina. Tikrai jautė to gyvenimo sunkumą, gal ir netinkamumą sau. Bet į jį įsigyveno, viską matydama, suvokdama. Neneigė to sodietiško gyvenimo, nelygino jo su švaresne, lengvesne dvaro buitimi, atvirkščiai – atsistojo jo pusėje. Pirmą sodiečių, lietuvių kalbos, paskui, patyrusi jaunų lietuvių kultūrininkų, pirmiausia Povilo Višinskio, poveikį, ir prigimtosios kultūros, jau ir kaip rašto kultūros pusėje. Kūrė tą kultūrą, ją ir liudydama. Liudydama iš esmės visa savo patirties apimtimi. Tuo, ką galėjo aprašyti, papasakoti (etnografiniai rašiniai) kaip bendrą patirtį, žinojimą, ką galėjo jausti, matyti, suprasti. Išlaikė įdomią perskyrą tarp moters pasakotojos, jautrios, pastabios, išmintingos (labiausiai matoma ir girdima gamtos refleksijose) ir tarp margo, gyvo, didžiajam gyvybės judėjimui, jo ritmui pavaldaus žmonių gyvenimo, palai komo tradicijų, žinojimo, kaip yra buvę, kaip galėtų ar turėtų būti. Skaitė, lygino. Apie daug ką prasarė

9. Marcelijus Martinaitis. *Prilenktas prie savo gyvenimo*. Kalbino ir kalbėjosi Viktorija Daujotytė. Vilnius: Vytury, 1998, p. 9–10.

10. Žemaitė. *Rytų giedra*. Lietuvių literatūros lobynas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 101.

pokalbiuose su Gabriele Petkevičiute-Bite, priartėjusia prie jos tarsi iš kito pasaulio – iš šviesaus kambario su didele lempa, su knygomis, muzika, inteligentiškais pokalbiais. Patyrė Žemaitė ir šitą gyvenimą, daug ką suvokė ir iš knygų, be galo ją traukė skaityti. Dar kūrybos laiko pradžioje, 1898-aisiais, rašė P. Višinskiui: „Knygų dėl skaitymo turiu ir turiu, kad tik mokėčiau pasinaudoti. Visą liuosąjį laiką užima man skaitymas, negaliu nė rašyti prisirengti [...]; „Kada prigavau laiko, tankiai nusitvėriau Šekspyro.“¹¹ Knygų Žemaitė siuntė lietuvių inteligentai, žavėjusi jos kūryba, norėję jai bent kuo padėti. Žinoję, kad jokie mokslai negali pasiekti to, kas Žemaitė prieinama savaime.

Smalsumas, proto skvarbumas, imlumas įspūdžiui, įdėmus žvilgsnis. Žemaitė turėjo į ką žiūrėti, iš kur žiūrėti, gebėjo matyti, tarsi išskeldama į paviršių ir tai, kas nematoma, ir kas matoma, bet nežiūrima.

Tikroviškumas – iš suinteresuotumo matyti

Skaitant Žemaitę tikrumo įspūdis – parašyta taip, kad, atrodo, galėtum paliesti. Galia matyti, žvilgsniu palytėti, palytėtą atsiminti. Sąmonės prigimtinis kalbumas: neatskiriama ne tik *akis* ir *dvasia* (pagal M. Merlo-Ponti (M. Merleau-Ponty)), neatskiriama *akis*, *dvasia*, *kalba*. Jei nebūtų sakoma, nebūtų ir taip ryškiai matoma.

Iš retai cituojamos apybraižos „Kelionė į Ameriką“ (1916) apie Skandinavijos šalių arklius. Sustojimas Kristianijoje (Osle), į Bergeną traukinys negreit, su Bulotomis išeina į miestą. „Gatvės siauros, kalnuotos, panašios į Vilnių. Tramvajai, automobiliai, na, ir vežikai su arkliais! Arkliukai nedideli, bet pasiutusiai gražūs, daugiausia gelti kaip migdolai, juodi karčiai ir uodegos, karčiukai trumpai nukirpti, o sudarūs ir greiti, malonu žiūrėti; kojos kudlotos, storos; yra bėrų, juodų ir baltų, širvo nemačiau, bet daugiausia gelti. „Kad galėčiau tokį į Lietuvą parnešti“, manau.“¹² Patirties pamatas, nuo kurio žvelgiama į kitą šalį: Vilnius (bet tik gatvėms palyginti), Lietuva, kurioje daug arklių: matomi labai gražūs, nedideli, prižiūrėti, gražu ir jų kudlotos, storos kojos. „Kad galėčiau tokį į Lietuvą parnešti“, – su šypsena pasakoma, bet be šypsenos pamąstoma. Traukti į save, į savųjų, į savo krašto pusę. Dar sykį arkliukas: „Kol sukrovė į vežimą daiktus, mes pasidžiaugėme arkliuku: mažas, apskritas, skarotas, karčiai nukirpti, uodega kaip šluota; kojos prie pus-

nagų kudlotos; gelsvas kaip Velykų cibulinis kiaušinis, uodega juoda; pelės takas per nugarą ir per kartį eina, o iš šalių baltos juostos; galvikė maža, nosis į aukštą užriesta. Glostome, jaukus, rankas mums uostinėja, džiaugiamės.“ Didelėj stoty, dideliame judėjime – pirmiausia arkliukas, jam didžiausias dėmesys. Suinteresuotas žvilgsnis, viskas, kas matoma, pamatuojama savo patirtimi: kiek arkliukas kainuotų, nepigus – apie penkis šimtus rublių. Važiuojant, pro langą: „...prūdas ar ežeras guli apdengtas ledu, bet turbūt plonas ledas, nes nė pėdos ant ledo nematyti“; priprasta, kad Lietuvos ledas išpėduotas.

Daug kas toj ilgoj kelionėj matoma, bet nuolat sąmonėje budi pagrindiniai orientyrai: žemė ir saulė. „Saulė užsileidus, įspindo mėnulis, taip pat žiba švita visa žemė iki pat stogų ir miško viršūnių, – gražu!“; „Rytas išaušo, saulėta, oras grynas, dangus mėlynas, žemė baltuoja, žiba.“ Pasaulio ašis ta pati, žvilgsnis tas pats, bet ir kitas – laisvesnis, nereikia dirbti, niekas nedžiūsta, nepūva, labiau stebėtojos, pasigrožinčios: „Kur šmočiuką ilgesnį šviesoje važiuojame, apygardos reginys neapsakomai gražus, lygiai kaip dainoje „Kalnai ant kalnų ir ant tų kalnai ir maži kalneliai [...].“ Antano Baranausko žodžiai sutinka su pačios Žemaitės patirtimi; kultūra jau veikia ir atpažįstama, patvirtina jutimus.

Žemaitė keliauja į Ameriką lyg kokia geografė, etnogeografė, jei vartotume Vykinto Vaitkevičiaus sąvoką. Pagal savo prigimtąją aplinką ir skandinavų kraštovaizdyje pirmiausia išskiria tai, ką geba atpažinti, įvertinti, kas atitinka pamatines patirties koordinatas. „Prie vandens ar prie upelio yra gyvenamos trobelės, prie kalnų šonu prisiglaudusios kiūto; kitur, ir iki pusės kalno pašokusios, prikibo kaip kregždės lizdas, o kur žemai, pagal vandenį ar upę, tai ant akmens, uolos stulpų kaip višta ant kojų trobelė stovi, – matyti, čia vanduo ne sykį mėgina jas nusinešti.“ *Trobelės, kaip višta ant kojų trobelė...* Ir iš pasakos, ir iš tikrovės – neatskiriama. Ir gyvena troboje, ir trobas trobeles aplinkui visą gyvenimą matė. XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje Lietuvos kraštovaizdyje, tarp vandenių, kalvų ir kalnų, lomose ir įkalnėse, prie miškų ir tarpmiškėse įsikūrusiuose kaimuose, sodose ryškiausiai matėsi trobos, prie jų prisišlieję ūkiniai pastatai, medžiai, gyvuliai, išskirtinai – arkliai: ir žemės darbuose, ir kelionėse. Kraštovaizdis, kraštovaizdžio *geografija* – sąmonė visą laiką stebi aplinką, įsirašo į patirtį, perima vardus, keičia, pervadina. Vietų, objektų vardai, kalnų, upių, ežerų, kaimų. Bendrasis geografinis vardynas, pavadinimų, rašomų didžiąja raide, ilgaamžių. Bet kiekviena sodyba Žemaitės laiku turėjo ir savo *mažąją geografiją*, skirtą saviesiems. Ji gyva tol, kol yra savųjų, *žinančiųjų*.

11. Žemaitė. *Raštai*, t. 6. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 82.

12. Žemaitė. *Rytą giedra*, p. 529.

Bukantės sodybos malūnas. 1946 m.

Pavadintas kiekvienas laukas, dirva, pieva, keliukas, koordinatės: *prie ievos, prie prūdo, prie lazdynų*. Žemaitės kūriniuose ta mažoji geografija išsami, pateikti etniniai žemės vietų vardai – nuo trobos, savojo kiemo iki miesčiuko; pramaišiu su bendraisiais žodžiais, dabar jau irgi nykstančiais, nebeturinčiais objektų.

„Marčioje“: *laidaris, soda, kiemas, kiemelis, pievos, ventos, papušynė, duburkis, šliūžė, rėžis, dumblynai, užūksmis, alksnynai, apluokas, dirvos, žardiena, laukas...*

Apsakyme „Petras Kurmelis“: *laukai, keliai, takai, kiemai, sodos, patvoriai, pavėsis, pašaliai, ganykla, tvora, tankmė, biržtvynas, eglynėlis, pamiškė, pjau-niukas, kalnas, miškas, kelmynai, pakrūmys, daržai, vandenys, medžiai, pakalnė, upelis, dauba, miesčiukas, pašventorys, karčema, pakarčemys...*

Apsakyme „Sutkai“: *kelelis per mišką, lieptas, trakos, Dubysos atkrančiai, takas į pakalnę, atkrantis, kalvelė, Dubysos vaga, duburkis, pievos, paupiai, dauba, pavagiai, vanduo, Dubysos pakraščiai, brasta, pakalnė, prieškalnė, prie Raubos, dvaras, kiemelis, trobelė, padirviai, miškai, daržas, troba, lenkė, pakalnė, alksnynas, laukai, pievos, miškai, pelkės...*

„Sutkuose“ perteikta smulki, vietinė Dubysos geografija, upės buvimo vienoje vietoje, kuri ir tėra svarbi tos vietos žmonėms, kalbinis aprašas. Dar sykį – artėjimas prie upės: pasibaigė miškas, prasidėjo trakos, skardingi Dubysos atkrančiai. Toliau – pakalnė, pats atkrantis. Prieš akis – lieptas. Ta, kurios akimis žvelgiama, į kurios sąmonę sutelkiamas žvilgsnis, sėdi ant kalvelės, netoli liepto. „Iš ten visai kitoniškos akivaiz-

dos priešais tiesėsi.“ Akies vaizdas – *akivaizda*. Upė nusekusi, visa vagoje, bet teka gurgėdama, krisdama į gilesnį duburkį, sukasi į verpetą, bet nebeišsiplečia į pievas. Kalnuoti atkrančiai, apaugę krūmais. Paupiai dauboje. Sužyduosios purvažolės (purienos). „Pačiais pavagiais, iš abiejų pusių upės, kaip užbrėžta juodavo apsekę šapai ir šamalai – rodė, ligi kur buvo užtvinęs pavasarį vanduo.“ Ligi kur užtvinsta, juoda, durpinga. Pievos su pavasaringais gyvulėliais. Žąsų būreliai vandeny, besitaškantys piemenėliai, – naminė yra šita Dubysos vieta. „Lakštingalų gaujos“ – rupi žemaitybė. Po krūmus kur ne kur balta skepetėlė žibuokliaujančių mergikių. Piemenėlių vamzdžiavimas. „Už kalnų, kaž kur, būrelis dainavo“, – vaizdo pratąsos į aukštį, į tolį. Gyvybė, ypatingas jos formų, pavidalų judėjimas, kurį galima vadinti ir didžiuoju. Geografai žino tą didįjį judėjimą esant, rašo didžiąja raide. „Žemėje (nesvarbu kokiais lygiais ji pažįstama) egzistuoja tam tikras tikslingumas, kurlink vyksta Didysis judėjimas. Jį galima stebėti pradedant nuo paprasčiausios ir pereinant į vis sudėtingesnes geosistemas. Nepriklausomai nuo stebimo objekto koordinatų erdvėje ir laike, geografią turi vieną tikslą: tai tyrimai Didžiojo judėjimo, kurio pasireiškimą matome mus supančioje aplinkoje. Šios aplinkos pažinimą sąlygoja subjekto galimybės, kurias nulemia visuomenės mokslinis kultūrinis lygis ir asmeninės subjekto galios“, – taip prieš kelis dešimtmečius mąstyta geografo Juliaus Taminsko.¹³ Žemaitės Dubysos stebėjime (ir ne tik jame) tikrai slypi *tikslingumas*. Matančiai ir lyg permatančiai sąmonei tarsi atsiskleidžia „kurlink vyksta Didysis judėjimas“. Upė, vanduo, pirminė gyvybės srovė. Moteriško, gimdančio gyvybingumo, įsižadžiančio (*srauniai gurgėjo, staipydamos per akmenis*), pereinančio į žalumą, į augaliją, kur nusekė, *juoda žemė*, derli augimui. Paupiais pievos, gyvulėliai, žąsys, žąsiukai, vaikai, išsivesti į ganyklą. Piemenėliai taškosi po upę, *vamzdžiuoja* iš džiaugsmo visokiais balsais. Su jais tarsi lenktyniuoja lakštingalos. Baltos skepetėlės žibuokliaujančių mergikių – lyg švenčiančių, nepalenkų prie sunkaus darbo. Šventės būseną, stiprinama už kalnų, kaž kur toli dainuojančių. Didžiojo judėjimo nežinomas tikslingumas: nuo pirminės gyvybingumo versmės, kilti aukštyn, per augimą, žydėjimą, pasiekti trapią vaikišką gyvybę, jos džiaugsmą, pajusti šventumą, kultūrą kuriantį ir iš jos kylantį. Kadangi Žemaitė citavo Baranauską, dabar bus tikslinga pasitelkti vieną pačių svarbiųjų šio mūsų klasiko, prigimtinės gamtojautos skleidėjo, mintį iš „Anykščių šilelio“:

*Lyg tartum ramumas teip dūšion įslinko,
Kad net dūšia kaip varpa pribrendus nulinko.
Iš to matai, ašaros ir atsidusimas,
Iš to šventos pajautos, iš to giesmės imas.*

Prigimtoji kultūra turi kilti iki šventų *pajautų* slenksčio. Ir skleistis jų akivaizdoje, *giesmėti*. Šventė iš šventumo, iš ramumo sieloje, iš gražumo, galinčio pereiti į grožį. Kai žmogus jaučia grožį, jis jau yra pakilęs iki savo prigimtos kultūros viršūnės arba nusileidęs iki jos šaknų. „Kaip čia gražu pasėdėti!.. Aš niekuomet nepraeinu tos vietos neapsistojusi: jei negaunu atsėsti, turiu nors apsižvalgyti visada.“ Žmogus jau turi būtinają *tarpa*, *darbas* neapima visko, kaip nepabaigiamas vargas. Kultūra – ir prigimtoji – iš laiko apsižvalgyti, pamatyti, pajusti. Jau galimybė kilti iki šventumo, džiaugsmo, *atminimų*, reiškiančių ir būties gilumą: „Moteriškoji, sėdinti atkrantėje, atsismaukė skepetėlę, nusibraukė sušilusią kaktą, visa krūtine atsikvėpė šilto ir kvapaus oro; mėlynomis akimis apvedė didelį rataną ir sustabdė jas ant liepto. Čia atėjo jai į galvą kaž kokie atminimai.“ O tie atminimai – apie pervedimą per lieptą, kuris gali reikšti ir perėjimą iš vienos erdvės, iš vieno pasaulio į kitą. Judėjimo tikslingumas ir betiksliskumas – viskas sukasi ratu. Mėlynomis, jaunomis akimis moteris apveda didelį *rataną* lyg būsimą gyvenimą ir sustoja ant liepto – perėjimas yra ir grįžimas. Sutemų nuojauta, žmogaus būtis yra nušvintanti ir sutemstanti: „Eikim, sutems mudu.“

Žemaitės apsakymas „Sutkai“ gali būti interpretuotas kaip literatūrinis mitas, kaip pasakojimas, sutelktas į gyvenimo pradmenis: į gamtos gyvybinį ratą, į gyvybę atgimdančius moterį ir vyrą. Į šventumo jutimą, sutemų nuojautą. Žemaitė buvo giliai įtraukta į svarbiausią būties klausimą: kas yra gyvenimas, iš ko ir kaip jis prasideda, prasitęsia, pasikartoja, kiek jame įmanomi gėrio, grožio, tiesos, šventumo buviniai.

Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, rašydama atsiminimus apie Žemaitę, rėmėsi įspūdziais: Vaižgantas jai, studentei, atsiuntęs puikią Povilo Višinskio darytą nuotrauką – „sėdėjo ant savo trobos slenksčio apsisiautusi ant pečių didelė skepeta, ant kelių gulėjo skalyno lentelė, rankoje rašiklis“. Tas atvaizdas per 40 metų išlikęs lyg gyvas... Kaip ir kitas vaizdas – Žemaitė, dalyvaujanti Pirmajame lietuvių moterų suvažiavime, išsiskirianti savo laikysena, paprasta, kuklia, bet oria. „Ji nesikarščiuodavo, nepuldinėdavo, bet jos ramume jautei karštą jėgą.“ *Karšta jėga* arba energija pulsuoja ir Žemaitės kūryboje, sublimuoja tarsi savaiminę geriausių tekstų struktūrą.

13. *Apie Lietuvos žemę*. Sudarė Česlovas Kudaba ir Rimantas Krupikas. Kaunas: Šviesa, 1992, p. 387.

Iš ko ir kaip

„Tikrajame Lietuvos ūkininkų kalendoriuje metams 1895“ buvo išspausdintas pirmasis jos kūrinys – apsakymas „Rudens vakaras“, suteiktas slaptas Žemaitės vardas. Šiandien tai vienas bendriausių lietuvių literatūros vardų. Žemaitiškoji lietuvių literatūros spalva be Žemaitės apskritai neįsivaizduojama. Kelioms žemaičių rašytojų kartoms ji davė drąsos remtis savo tarpe, pasakojimo būdais, gyvenimo istorijomis. Žemaitė iki šiol lieka žymiausia gyvenimo istorijų pasakotoja; ne tik siužetų, bet ir likimų. Žymiausia, talentingiausia žemaičių mentalinių situacijų, kalbos, kalbėjimo būdų perteikėja. Gamtos matymo, lietuviško jos suvokimo rašytoja.

XIX ir XX amžių sankryžoje pagal prigimties unikalumą, proto imlumą, pagal dvasinių aspiracijų stiprumą ir gyvybingumą ji stovi greta genialaus kalbininko Kazimiero Būgos ir genialaus dailininko Mikalojaus Konstantino Čiurlionio.

Patirti neužtenka. Reikia, kad patirtį persmelktų aukštesnis patyrimas, peršviestų lyg koks spindulys, padedantis suprasti, kas yra tai, ką aš patiriu, išgyvenu, ką visa tai reiškia, kokia to viso prasmė. Šis taškas, kuriame patirtis susisiekiama su patirties įprasminimu, yra lemtingas žmogaus žingsniui į kūrybą. Ankstyvojoje kūryboje – o nuo Žemaitės iš esmės ir teprasideda lietuvių grožinė proza – šis taškas pasirodo ir kaip stipresnis pasakojimo – pasakojimosi instinktas. Kaip mąstymo, apmąstymo, minties terpimasis į kasdienškąjį darbų ir rūpesčių ratą. Žemaitė buvo įsukta, įsupta daugiaveidės pasakojimo kultūros – tradicinės pasakos užėmė mažiau vietos negu jos laiko gyvenimo pasakojimai, tęsiantys tai, kas prasidėję nuo neatmenamų laikų, ir kas tęsiasi lygiai taip kaip ir gyvenimas.

Tradicinės pasakos Žemaitės yra perpasakojamos; kartojasi *amžinųjų siužetų* branduoliai (laimės siekimas, meilės viltis, šeima, motinystė, blogio ir gėrio formos, kelionė, susitikimai, išsiskyrimai, paslapties vilionė, klystkėlis, apgaulė, auka, šventumas). Gera proza, geras pasakojimas kaip ir pasaka išsaugo žmonėms amžinumą; pasakojama tai, kas išlieka, ko išlikimas yra perkeičiamas laiko. Kas išlieka, kad būtų perkeičiamas, o perkeičiamas tam, kad išliktų. Toks paprastas yra kultūros principas arba ašis, ant kurios viskas suverta. Tikriausia, verčiausia aprašyti Žemaitėi atrodė tai, kas *tikrai* matyta, regėta, su kitais perkalbėta. „Tikras atsitikimas“ – tai apsakymo „Velnio vestuvės, velnio ir laidotuvės“ paantraštė. Bet kas yra *tikra* pačiame kūrinyje – juk ne tik siužeto rėmas: senis veda jauną, greit miršta, tikriausiai nunuodytas. Taip buvę; bet buvę ne kartą. Tikriausias yra pats apsa-

kymas kaip *šitas*, kaip *stilius* – pilko fono („Pilkavo dangus, pilkavo žemė, pagaliau ir gyvi daiktai pilkavo“), šaržuotų paveikslų, kuriais vienu ar kitu būdu veikia *blogis*, arba velnias. Blogio veikimas Žemaitės sąmonėje išjudina šviesos, gėrio nuojautą, pasiilgimą. Ir tada ji kreipia akis į aušrą, skleidžiančią *baltą savo šviesą*, į saulelę, visur įleidžiančią *savo liepsnotą akį*. Ji jaučia kosminės galios atitekėjimą – lygią visiems.

Ką Žemaitė pasakoja, ką laiko vertu papasakoti, ką išskiria, tarsi paryškina, ką nutyli. Nutyli daug ką – tradicinis kaimietiškas *padorumas* neleidžia jai rašyti apie lovą, apie kūną. Vaikai, vienas po kito, atsiranda lyg iš niekur. O ir slaptąją, kūniškąją gyvenimo pusę Žemaitė pažino kaip reta kas iš jos laiko žmonių. Apie daug ką prasitarė pokalbiuose su Gabriele Petkevičaitė-Bite. Patyrė Žemaitė ir šitą gyvenimą, daug ką suvokė ir iš knygų, be galo ją traukė skaityti.

Žemaitė savo prigimties ir patirties intensyvumu siekėsi labai gilių dalykų, vadinamų *archetipais*, pirmniais vaizdiniais, išlikusiais žmonių sąmonėje. Archetipas etimologiškai yra *pradžios pavyzdys*. Žemaitėi žmonių gyvenimo pradžia yra *šeima*, jos susidarymas. Kaip ir gražiausioje Eglės pasakoje – dramatiškas atskiros šeimos išsiskyrimas, dukters ir sesers išėjimas į *kitą* pasaulį, įsivaizduojamai esantį ir jūros ar ežero dugne. Geriausi Žemaitės apsakymai, jungiami „*laimės nutekėjimo*“ motyvo: „Neturėjo geros motinos“, „Topylis“, „Martis“, „Petras Kurmėlis“, „Sutkai“, „Sučiuptas velnias“...

Žemaitės centras, išryškinantis jos talento galimybes, sąmonės intencionalumą, nuolatinį ko nors stebėjimą, matymą-mąstymą. *Laimelės*, tartos Žemaitės su gauduliu ir ironija. Tokia sąmonės nuostata iš ilgo įsižiūrėjimo, įsimąstymo, jau suvokus, kas ir kaip yra. „Neturėjo geros motinos“ – didžiausias tos ironijos kaupas. Ne gyvenimui, ne jo vaizdui *o laimei, laimelei*. Ketverto mažų vaikelių *motina*, didžiausiame skurde ir varge bandanti sušildyti, suglobti, pamaitinti. Drūtomis kaip virvės kasomis, kuriomis žaidžia vaikai; tik iš tų kasų ir teduodama žinoti, kad moteris jauna. Šeimos tėvas – vyriškos galios įsikūnijimas (medžiotojas), piktas, barningas, nepatenkintas menkų, skurdžių namelių netvarka. Iš apsakymo pradžios matyti, kad gyvenimas čia nesusiklostė – trobelė kiokso vidury dirvono – „be jokio medelio be tvoros miotelio, be jokios kitos pastogėlės“. Nėra darnos viduje, nėra ir išorėje, *nesurišta*, atskirta, atskirai. Trobelė kiokso, nėra jau gusi. Lyg be pamatų, pamatai susiaugina su žeme.

„Topylis“ – ruduo, tamsusis rudens peizažas („Lietus ir lietus per kiurą dienele, tarytum niekuomet nebus giedros...“). Tamsiosios baladės intonacija: „Ant to suolo atsėdusi jauna mergelė tankumynėje

Žemaitė – J. Žymantienė, [1920 m., fotoatvirukas (Post card), išleistas Čikagoje].
Iš LLTI BF, inv. 1820/apl. 304.

graudžiai verkė.“ Vyro – suvedžiotą, vyro – patino agresijos naivi auka. Jokių gerumų, jokių nuolankumų negalima gyvenimo atitaisyti, jei nėra abipusės sąsajos.

Puikioji „Marti“ – pagaliau kūrinys, kuriame moteris pakelia balsą, ryžtasi kovoti už savo vietą, už savo teisę į gyvenimą, bet netesi, miršta gimdydama. „Marčioje“, jos organiškoje stilistikoje, išsiskiria gyvybės, gyvybingumo centrai; sekama pagrindinės veikėjos likimą, Žemaitė kalba puikiais *kosminėmis* metaforomis, liudijančiomis visa ko sąryšingumą: „Vaikų visus būrius ant pamato išperėjo saulelė: sustirę, susimurinę gniaužia drėgnas smilteles“; „Tokio užesio

balsas kilo nuo žemės, kartu su balta migla sklido ore, mišo su vieversėlio giesme, nuūžė, nusiskambėjo toli toli padangėse.“ Pirmoje metaforoje saulelė *peri* ant pamato; antroje – šienapjūtės *balsas* kyla į padanges. Spiraliniai ratai, jungiantys žemę ir kosmosą.

„Petras Kurmelis“ – daugiausia motinos pastangomis sukurtą gyvenimo kosmoso sūnus, turėjęs prigimties duotas galimybes to kosmoso, tos darnos neprarasti, bet išvestas iš kelio naudos troškimo. Naudos siekimas, gyvenimas tik dėl naudos, Žemaitės požiūriu, yra vienas baugiausių gyvenimo darnos trikdžių, blogio reiškimosi forma, sunkiausiai įveikiama.

Socialinė sankloda savaip proteguoja naudos sieki-
nius, netgi moraliai juos įteisina, didina neteisybę ir
silpnųjų, ypač moterų, nedalią.

Apsakymu „Sutkai“ Žemaitė pabandė duoti balsą
gėriui, sukurti sunkaus, bet gražaus gyvenimo modelį.
Sunku, varginga, pilna nepriteklių, išbandymų, bet
gyventi gera, labai gera; taip gera, kad jau gražu.
Žemaitė pradėjo „Sutkus“ kūniškai (savita kūno sin-
taksė), myluodama pasaulį, spinduliuojantį šilumą,
gyvybę, taikumą, susiklausymą. „Pavasarielis. Visur
gražu ramu.“ *Pavasarielis* – laikas, kai žmogus gyvena
intensyviausiai, labiausiai jausdamas kosmoso žemę.
Į prasivėrusį žemės glėbį, šildomą saulės, „Sutkų“
pradžioje įvedami *du žmogeliai* – jaunas vyras ir jauna
moteris. Jie yra kelyje; suartinti *liepto*, žino kelionę
ir jos baigtį. Patvirtinimas: „Senutis jau keleri metai
atsigulė į juodą žemelę ilsėtis amžinai [...]“ *Juoda
žemelė* lyg iš pirminio, nebežinomo teksto, švento,
apeiginio, reliktinis dviejų žodžių junginys. Gyvenimo,
paties mažiausio, varganiausio, kosmosas: viskas atsi-
liepia ir į viską atsiliepiama. Gyventi taip, kad toliau
(vaikais ir vaikų vaikais) suktųsi su saulės sukimusi
sukabintas gyvojo gyvenimo ratas. Ir kad užbaigęs tą
ratą žmogus atsigtų į *juodą žemelę* ilsėtis amžinai.
Žmogui leista išgirsti balsų *kaip iš po žemės*; „Sutkų“
pabaigoje: „visi jau saldžiu miegu užmigę ilsėjosi; toli
tik spiksojo ugnelė arkliganių ir retkarčiais, kaip iš po
žemės atsiliepię atgarsis tilstančios jų dainelės, ir vėl
visur tylu“.

Žemaitė savo žmonelius išveda iš namų, jei ir netoli,
leidžia išeiti į kelią. Pažvelkime į *kelionės* archetipą
plačiau. Leistas į kelionę, vadinasi, peržengti savojo
pasaulio ribas ir įžengti į kito teritoriją. Žemaitės žmo-
nės gyvena sėsliai – jų kelionės netolimos (tik autobi-
ografiniuose tekstuose pasirodys *pirmosios kelionės*
pas dėdiną, tolimos kelionės, kelionės į Ameriką moty-
vai). *Kelio* žinojimas yra labai svarbus. Apsakyme „Prie
dvaro“ bylinėtis su dvaru besiruošiančių valstiečių
pokalbio nuotrumpa – Cinoko pasigyrimas, raiška pana-
šus į pasaką: „...aš ir prie paties karaliaus žinau kelią,
manęs nereikėtų už liežuvio traukti“.

Grįžkime prie „Kelionės į Šiluvą“; pirmą kartą apsa-
kymas paskelbtas 1907 metais Bostone. Šio apsakymo
archetipinis provaizdis yra *kelionė į šventą vietą*. Tai
atskira kelionių rūšis, susijusi su piligrimyste. Svar-
biausia piligriminė kelionė – į Šventąją Žemę. Lietuvių
kultūros istorijoje išskirtinė vieta priklauso Mikalojui
Kristupui Radvilai Našlaitėliui, XVI amžiaus pabaigoje
tokią kelionę atlikusiam ir parašiusiam „Kelionę į Jeru-
zalę“, sulaukusią kelių leidimų (lietuvių kalba – 1990).
Šiluva, kurioje kiek vėliau nei Našlaitėlio kelionė į

Jeruzalę stebuklingai apsireiškė Dievo Motina, yra lie-
tuviškoji Jeruzalė. Piligrimystės kelionės į ją išlikusios
iki mūsų dienų. Apsakymo pradžia: „Šįmet tokie metai
virto: kunigai parakvijomis vedini eina pėsti į stebu-
klingąsias vietas – į Žemaičių Kalvariją, į Didžiosios
Kalvarijos atlaidus, į Šiluvą, į Šilines. Rengiasi, eina iš
namų būrių būriai su visais bažnyčios padarais, su visa
iškilme.“ Pasakojama vyro balsu, prisiimamas daugiau
galinčio pamatyti, išgirsti, laisviau judėti vaidmuo.
Moteris, jei ne ubagė ar davatka, negalėtų laisvai
maišytis, užeidinėti, kalbinti. Neišsitrynęs dar Motie-
jaus Valančiaus Palangos Juzės pėdsakas – sugebėti
pamatyti, absorbuoti, papasakoti. Pasakotojo figūrą
Žemaitė išmaniai vedžioja, sustabdo tai vienoje, tai
kitoje vietoje, leidžia išgirsti kalbų ir pokalbių. Žmonės
eina į šventą vietą neatsitraukdami nuo savo įpročių,
papročių. Leidžiama pažvelgti ir iš aukščiau: „Žmonės
kaip vanduo – eina, maišosi, stumdosi [...]“ Dar dau-
giau – „visokiais būdais atlaiduose pelnosi“. Susikaupti
nejmanoma – „reikėtų nors valandėlę paklūpoti, bet
kame tu gausi tokią vietą, kad ramiai visą valandą
išbūtumei“. Rodosi ir šviesos properšos – žmonės
nebesutinka būti mulkinami: „Kame girdėjai, kad žydai
prikalbėtų katalikus savo tikėjimą mesti?“ – jau yra kas
paklausia ir nepalankų kitataučiams gandą pristabdo.
Margas karnavalas, žmonių įvairumas, spalvingu-
mas – ypač ubagų. Vagių, kišenvagių apsukrumas.
Bet žmonės tiki dalyvaują *šventume*, kurio ilgisi kaip
aukštesnės patirties. „Ar beduos Dievas sulaukti kitų
metų, pamatyti tokias grožybes kaip šįmet?“ – klausi-
mas niekam konkrečiai nepriklausantis, bendras kaip
atodūsis – buvo gražu, buvo įdomu. Pačioje pabaigoje
pasirodo ir tikroji apsakymo *intencija* – pamatyti ir
papasakoti. Pasakos ir frazuotė: „Per tą keletą dienų,
ką ausys Šiluvoje girdėjo, ką akys regėjo, nieko nepri-
dėjęs, išpasakojau.“

Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės pastaba 1913
metais, tikriausiai ir pačios Žemaitės perskaityta:
„Visas jos talentas yra dvejose jos ypatybėse: *reginčios
akys* ir *mokančios* kalbėti lūpos.“ Norint pavaizduoti
gyvenimą, svarbiausia – jį matyti. Matymas suima
atsargų žinojimą ir mąstymą, patirtį ir analizę. Atrodo,
kad Žemaitė daugiausia dėmesio skiria kasdienybei,
bet nuklysta nuo jos į kažką kita, ypač į gamtą, užsižiūri
tarsi klausdama: ar visas gyvenimas ir yra sunkioji žmo-
gaus, ypač moters dalis? Ar žemė, nuo kurios žmogus
retai tepakelia akis, tėra tik žemė: mindoma, ariama,
kasama, šienaujama, ravima? Ar dar yra kažkas, į ką
pačioje realybėje, pačiame gyvenime būtų kreipiamos
žmogaus akys ir ausys? Žemaitė jautė – yra. Žemė yra
ir kosmoso, visatos žemė. Žmogiškasis turgus, maiša-
lynė tėra tik gyvenimo pusė, dažnai užstojanti kitą –

regimą, bet nematomą. Yra šventumas, yra žmogaus ilgesys patirti tai, kas yra už jo varganos buities, o gal ir joje – neatskiriama. Yra akimirų, kai *tai* patiriama. Yra auka, aukščiausias žmogaus sąmonės skliautas, ir yra aukos profanacija.

Išskirtinis tekstas – „Šv. Jurgio aukos“. Aukos, aukojimo ritualai patys svarbiausi visose apeigose, kuriomis siekiama užmegzti ryšį su anapusių galiomis, užsitikrinti jų malonių. „Šventas Jurgis mums šventė, dėl to rytą truputį pamigau“ – pirmasis sakiny. Senoji gamtos pabudimo šventė, gyvulių išginimo šventė. Antrasis sakiny: „Atsikėlęs, išėjęs į lauką, žvalgausi.“ Žvilgsniu susitinkama su šventės patvirtinimu, ji jau prasidėjusi: *žemelė atvilgyta, žolelė nuprausta, oras atgaivintas*. Mažybinėmis, malonybinėmis žodžių formomis žmogaus siela įsitraukia į bendrą kosminį vyksmą, džiaugiasi, pritaria, tikisi. Tas žvalgymasis, visko sutelkimas yra apeiginio veiksmo dalis, susitelkimas. Kad įsitrauktum, reikia pamatyti. „Viename pakraštyje švytinti patekėjusi saulelė, antrame – nusileidęs, apskritas, nublyškęs mėnuo; abudu, prieš vienas kitą sustoję, į pasipuošusią žemę stebėjosi.“ Apeigų scena, kurioje pasikeisdami susitinka didieji kosminiai veikėjai, žemės likimo lėmėjai, šią pavasario šventės akimirą jai palankūs, besistebintys jos puošnumu. Ankstyva gegužė patvirtina didžiųjų galių palankumą žemei. Bet pirminė, ritualais grindžiama žmogaus ir gamtos sandora jau suardyta. Su senuoju žodžiu *auka*, aukos rungtis svetimžodis *apiera*, pažeista ir sintaksė: jau atsiradęs junginys *ant apieros*.

Ir tekstas leidžiasi žemyn, vis labiau paklusdamas kasdieni sąmonei. Derybos su Dievu – ką jis man ir ką aš jam. Žmogiškoji komedija, kurią Žemaitė pastabia akim seka ir fiksuoja. Aukojimas, praradęs šventumą, valdomas inercijos, – aš *kaip visi*. Net pusbernėlis tai inercijai pasiduoda: „Ar aš žinau tą intenciją, mečiau kaip kiti į padėklą ant grotų, ir gana!“ Kasdienės sąmonės lygmuo, atitrūkęs nuo aukštojo, kosminio, dažnai prietaringas ir neteisingas *kitiems* ir *kitokiems*. Šeiminkės atsikirtimas: „Netikėlis koks, žydas, vokietis ar maskolius, kad taip šnekėtų, tai nė dyvo nebūtų...“

Kosminės sąmonės pulsavimas palaiko žmoguje jo žmogiškumo skliautą, atveria tikrojo šventumo, nepaversto aukų šaržu, galimybes. Ir „Kelione į Šiluvą“, ir „Šv. Jurgio aukomis“ Žemaitė išreiškė, parodė grėsmingai didėjantį tarpą tarp kosminės, su būtis šventumu susisiejančios, ir kasdienės, sumišusios ir prietaringos, žmogaus sąmonės.

„Autobiografija“ – patirties apibendrinimas

„Autobiografijos“ pabaiga:

„Sykį parvažiavo Poviliukas Kalėdų, tą patį vakarą beatbėgęs pas mus; toks linksmas, šokinėdamas, sako:

– Cioco! nesitikėjai, kokį parvežiau pyragą? – ištraukęs iš užančio knygelę, rodo. – Žiūrėk, tokios nematei dar...

Pagrobęs jam iš nagų, žiūriu: net man akys pabalo – „Aušros“ knygelė, visų metų susiūta.

– Žemaitiška?! – nustebus sušukau.

Vartau ir skaitau, ir savo akimis nenoriu tikėti... rankos man dreba...“

[1921]

Autobiografiniu pasakojimu Žemaitė spėjo prieiti laiką ir vietą, kur kaip maža kibirkštėlė pradėjo šviestis jos kūrybinio gyvenimo viltis. Kalba, kuria rašoma „Aušroje“, buvo ir jos kalba. Didžiulis įspūdis, kad rašoma lietuviškai, žemaitiškai. Pirmajame savo apsakyme „Rudens vakaras“ įrašė „Aušros“ atgarsį žemaičio ūkininko troboje. Pamačiusi lietuvišką raštą tarsi suvokė, kad pati gali rašyti, *pasakoti apie gyvenimą*. Užnėnuose Žemaitė jau tik retai, susitikusi dvarponius, bešnekėjo lenkiškai. Jau viską kalbino žemaitiškai – *vaikus ir kaimynus, gyvulius, paukščius, saulę, pavasarį, rudenį, aušrą ir brėkšmą*. Savo gyvenimą papasakojo iki susitikimo su „Aušra“ ir padėjo plunksną. Ratas apsisuko, gyvenimas baigėsi. Tolesnis *gyvenimas* jau kaip kuriančio asmens gyvenimas gali būti skaitomas iš to, kas yra kituose Žemaitės tekstuose.

„Autobiografija“ rašyta su pertraukom, tikriausiai pradžia „Iš mano atsiminimų“ (1907), kurių pirmasis sakiny yra toks: „Mėgau skaityti visuomet knygas, kokios tik papuolė į rankas. Daugiausia gaudavau lenkiškų, jas skolinausi nuo kaimynų bajorų.“ Rašė apie savo gyvenimą ir Amerikoje, nes ilgėdamasi savojo krašto ir savųjų, bent rašto būdu į jį grįžo. Rašė ir jau apsistojusį Marijampolėje, tai paskutiniai rašytojos puslapiai. Pati greičiausiai tuos rašymus būtų vadynusi *atsiminimais*, „Autobiografija“ pavadinta pirmųjų leidėjų. Apimtis – daugiau nei šimtas spausdintų puslapių, kaip nedidelio šiuolaikinio romano.

Žemaitės „Autobiografija“ yra vienas svarbiųjų lietuvių *memuarinės literatūros* kūrinių. Memuariniai kūriniai rašomi iš to, ką rašantis *atsimena*, ką gali paliudyti. Žemaitė gerai suvokė *atsimenanti*, galinti papasakoti apie tai, kas yra buvę, įvykę. Nors memuarai Lietuvoje rašomi jau nuo XVI a., tačiau lietuvių kalba jų ėmė gausėti tik XX a. pradžioje. Kūrybingesni žmonės jautėsi pergyvenę sudėtingą laiką – sukilimus,

Gyvenamasis namas iš sodo pusės. 1946 m.

lietuviškos spaudos draudimą, persekiojimus.

Žemaitė turėjo nepaprastai stiprią atmintį, mini daug vardų, vietovių, atsitikimų, įvykių, aišku, kad nesiremia jokiais šaltiniais. Įtaigiai perpasakoja kitų pasakojimus todėl, kad jais *persiima*, tiki jų tikrumu, lyg pati atsimintų. Tad pateikia *pasakojimus pasakojime*. Didelę dalį užima jos vyro Lauryno Žymanto pasakojimas apie savo gyvenimą. Galima sakyti, kad greta Žemaitės iškyla ir kitas gyvenimas, kad jo pasakojime tarsi susipina du, o kartais ir daugiau balsų. Žemaitė apie savo gyvenimą rašo jį įrašydama į XIX a. antrosios pusės didesnių (1863 m. sukilimas) ir mažesnių (šeimos, giminių, pažįstamų likimai) panoramą. Visur atsimena save *dalyvaujančią, gailinčią, užjaučian-*

čią. Tarsi pati atseka savo socialinio aktyvumo šaknis. Vis įsiterpia kokia lyg pasakos ar mito nuotrupa, vis nurodoma į kažką gilesnį, senesnį.

Pradedama pasakoti nuo tėvų, pasako, kad tėvai buvę bajorų kilmės, jai tai svarbu. Tėvo ir motinos gyvenimus, kiek atsimena, persako – iš kur, kaip. Tėvas buvęs atkaklus, labai laikėsis savo, dėl vedybų nesidavęs perkalbamas. Pasakojimas apie tai, kaip sesuo išvaduoja jauną brolių iš vyresniojo kėslų nuplakti, nubausti, kad nevestų be leidimo, yra lyg neišvystytas siužetas apsakymui, netgi su detektyvo (sesuo pavagia raktą, išveda arklį, išlaipina pro langą) elementais. Ir kažkas pasakiško ar net baladiško – apie seserį, padedančią broliui.

Atidi socialinė analizė – kaip gyveno nedidelio žemaičių dvaro tarnautojai, kiek gavo algos, kokios buvo pareigos, ką sau galėjo užsiauginti. Kaip žiūrėjo į baudžiauninkus, į lietuvių kalbą. Ko ir kaip mokė vaikus. Save mažą Žemaitę prisimena kaip *kitokią*, išsiskiriančią iš seserų. Labai pastabią, įtikinamai meluojančią (tiesiog persiima stipria vaizduote), savarankiškai sprendžiančią. „Sykį kunigas mane paklausė: – Kas tave sutvėrė? – Mama, – atšoviau. Uždaviau kunigui tokį galvosūkį, ėmė man aiškinti apie dūšią, apie kūną ir dar, ir dar...“

Aptariami artimi giminės – Žemaitė liudija, kad jos laiku žmogus tebebuvo giminiškas, tebejautė ryšius, juos palaikė. Apie artimus gimines Žemaitė kalba taip, kaip juos dar vaikystėje pažino.

„Vieną dėdę, motinos brolių Aloizą, pažinau; buvo puodžius (iš molio puodus dirbo), gyveno Mosėdyje, Telšių pavieta. Kuomet pas mus atvažiuodavo, visada dovanų gražių puodžiukų ar bliūdžiukų atveždavo.“

Įdomi gija, iš artimų giminių nusitiesianti į etninę kultūrą, į žemaičiams būdingą puodininkystę, dargi Mosėdyje, išsiskiriančiame prigimtosios kultūros gyvybingumu.

„Autobiografijoje“ atsiskleidžia būdai, kuriais Žemaitė telkė medžiagą savo kūrybai. Pirmiausia gyvenimo *stebėjimas*, ypač socialinio, pastanga suvokti, kas yra ponai, kas baudžiauninkai, kodėl jie taip skriaudžiami, nuolat plakami. Gebėjimas tai, ką pastebi, sujungti su savo patirtimi. Štai dar maža Julija dėdinos dvare tuoj pastebi, kad namuose daug knygų, ima sklaidyti, žiūrėti. Pusseserė paaiškina: čia Kraševskio, čia Adomo Mickevičiaus, čia Marija Malčevskienė... bet tai esą svečiams. „Aha, – manau sau, – tu nemoki gerai skaityti, kad neskaitai per žiemą.“ Pamanymas, kuris reiškia ir pasiryžimą skaityti; kartu parodo, kokia buvo ankstyvoji Žemaitės lektūra. Greta gyvenimo stebėjimo – *didelė empatija* skriaudžiamiesiems, kovojantiems, kitiems geresnio gyvenimo siekiantiems. Julija kartu su dėdina, kitomis bajorėmis ir bajoraitėmis įsijaučia į 1863 metų sukilimą, veža maistą, maitina, gydo, išgyvena dėl pralaimėjimų. Sukilėliai yra *mūsiškiai*. Bet vis dėlto tai daugiausia bajorai, dažnai tikri, istorijos paliudyti asmenys. Valstiečių pažiūros atsargios, kartais dargi priešiškos. Pasakojimo perpasakojimas – apie *žmogžvėrius*: sukilėlių būrys, išblaškyta, daug sužeistų, pribaginėjamas žemaičių sodiečių, plėšiančių nuo kritusių drabužius, kratančių kišenes, besistumdančių, grobiu nepasidalinančių. „Bardamos bobos glėbius drabužių nusivilko namo. Kritusieji maž nuogi paliko, skudurus tik ant kūno bepaliko...“ Ar taip buvo, ar tik nuskriausta pralaimėjusio sukilėlio sąmonė taip viską matė – išdidindama. Žemaitė tarsi užrašo pasakojimą įsijausdama: „o man ašaros kaip pupos laša“.

Gyvenimo medžiaga tarsi plūsta į Žemaitę; ji yra ne tik puiki pasakotoja, bet lygiai gera klausytoja. Istorijas ji *perima*, yra talentinga *perėmėja*; visa, ką išgirsta, gali savaip *perpasakoti*. Jai yra svarbu išlaikyti pasakojančio požiūrį, tegu ir labai skaudų.

„Autobiografijoje“ galima įžvelgti ne vieno Žemaitės kūrinio šaltinį – dar kaip gyvą tikrovę. Tikrovės gyvumo įspūdį autobiografiniame pasakojime labiausiai išlaiko *dialogai*, trumpi, taiklūs, vaizdingi.

Savųjų kritika – sunkiausia rašytojo, apskritai inteligento pareiga. Žemaitė šią pareigą vykdė atkakliai ir nuosekliai, niekur nuo gyvenimo nenusisukdama. Matė abi gyvenimo puses – šviesiąją ir tamsiąją, – buvo tikra, kad tik didelėmis žmonių pastangomis šviesos, gėrio bent nemažėja.

Ir prigimtosios kultūros tyrimuose turi būti regimi ir tamsieji ruožai: primityvumas, pavydas, godulys, nejautrumas, „žmogžvėriškumas“.

Žemės vaizdų turiniai

Žemaitės gamtos vaizdai mįslingi, jie nėra tik gamtos aprašymai. Tai pasakojančiosios valios, dar abstrakčios, į jokią įvykį ar veiksmą nesutelktos, pasirodymas. Lyg ištarimas: *esu, jaučiu, kad esu, matau, kad matau*. „Pavasarielis“ – ištariama taip, kad pasakojimas, kuris bus pavadintas „Sutkais“, iš tiesų prasideda. Kaip prasideda Liudviko Rėzos užrašyta sena mitinė daina: „Mėnuo saulužę vedė / Pirmą pavasarėlį.“ „Sutkų“ *pavasarielis* yra pirmas, pradžios. Pirmas ištarimo būdu, atvėrimo, atsivėrimo būdu, leidžiančiu pamatyti gyvybės budimą, skleidimąsi.

Žemaitė sutinka su pamatiniu žemdirbių genties geidimu: turėti žemės, gyventi ant savo žemės. Kas turi savo žemės, yra saugesnis už kitus. Senasis Vingis ne kartą ištaria: mano žemė, žemė gera, o per vestuves toną pakelia: „mano žemė aukso“. Tėvas guodžia Katrę: „Kentėk, duktau, pasigausi, tėvams numirus, žemė gera!“

Žemaitė jaučia žemės geografiją: žemės vandenį, dirvas, pievas, laukus, kelius, miškus. Bendriausias kiekvienos sodybos, kiekvieno vienkiemio žemės išsidėstymo žemėlapis tvirtai įbrėžtas sąmonėje. Atskiru atveju tereikia ką ne ką perkelti, pakeisti, sumažinti, padidinti. „Vienkiemio“ apraše: „Vienkiemyje yra vieno ūkininko trobesiai, daržai, sodnelis, kluonas, aplukas. Aplinkui, kur kalniau, – dirvos. Viename lauke – rugiai, kitame – vasarojus, trečiame – pūdymas. Kur lomos, negalima išarti, šlapia, negalima sėti, padaro pievas, tenai pjauja šieną. Toliau ganyklos, alksnynai, kadagnai, kur-ne-kur drūta eglė arba šakota epušė –

tenai gano arklius ir bandą, po pūdymus – kiaules ir žąsis. Gano samdyti piemenėliai, maži vaikai, tankiai to paties ūkininko, kieno žemė ir gyvuliai. Pjaunuke auga aukšti juodalksniai ir balti berželiai. Per ganyklas eina vieškelis – kietas, sumintas, suvažinėtas. Abiejose pusėse iškasti grioviai, o vidurys žvyru išpiltas.“

Žemės pavidalai – artimieji, prie trobesių: daržai, sodnelis, kol jaunas, tarpuose dar ežios batvinių, kopūstų. Tolimesni – dirvos, vasarojui, žiemkenčiams, pūdymui. Lomos, kur drėgniau, ten pievos. Pjaunukas – gal pievų koks šlapesnis galas, kur jau medžiai (juodalksniai, beržai), krūmai, viksvos. Ganyklos, gal ir su pjaunuku. Pagal dabarties žodyną pjaunukas būtų arti *šlapynės*.

Žemė Žemaitėi visada su gyvuliais, arkliai – atskirai; ne banda.

Žemė Žemaitėi visad su žmonėmis, bent su piemenėliais.

Žemė įeina į svarbiausius žmonių santykius: moralinius, socialinius, estetinius.

Žemė yra dirbama. Su žeme žmogų sieja ir darbo santykiai, socialinių santykių ašis. Žemę reikia dirbti žmoniškai, su meile, atida; taip pat ir arkliams, sunkaus darbo dalininkams. „Mėšlavežis“, parašytas 1903 metais. Vienas sunkiųjų, nešvariųjų darbų. Kokia aiški mintis buvo įsisukusi į Žemaitės galvą, kai rašė šį apsakymą: labai sociali, labai svarbi prigimtinei kultūrai. Kad dvaras – tai svetima, nepriimtina gyvenimo, samdomo darbo forma, viskas anonimiška, tad nėra gailėsčio nei žmogui, nei gyvuliui. Ir kad tik ūkis, tvarkomas savųjų, tik sodyba tėra užuoglauda žmoniškumui, taip pat ir žemės saugojimui. Labai lietingas pavasaris. Žemaitė atsideda diena dienon pliaupiančio šalto lietaus atidžiam vaizdavimui. „Kelinta jau savaitė, kaip lietus, pagavęs viršų, pliaupia; nusigaidrys kokią pusdienį arba kokią naktį iškentės nelijus – ir vėl prakiurs kaip iš kubilio. Patižo visi keliai, pabliuro dirvos, paplūdo pelkės, praskydo, išsipliaušké purvynai – o čia pats mėšlavežis. Neduok, Dieve, koks vargas darbininkams: prilijo laidariai – reikia iki kelių po srutas braidyti, kol prikabina valktį; tas važiuojant prilyja – varva per tekinius. O per molynus, purvynus, kur į kalniuką, kol nuvaro į dirvą, arkliai nabagai nesuskaitomai gauna botagu. Merga ar koks pusbernis – sušlapęs, visi drabužiai varvą iš viršaus – ligi kelių purvynais brisdamas greta vežimo, iš nekantrybės raižo tik ir raižo pavargusias kumeles. Kai kurios ligi pietų taip pristoja, kad toliau nebepaeina kaip kokią dešimtį žingsnių nuo įtampos ir sustoja. Nė raižymas nieko nebepadaro: kirtęs nekirtęs, stovi sau galvas nuleidusios. Sustojus valktčiui, tekiniai susmenga į molį; kol paskui išsijudina iš vietos, kumelės, botago ir niūkimo raginamos,

Žemaitė. Fotografavo Jonas Žitkus-Žitkevičius Klivlande, [fotoatvirukas (Post card), išleistas Čikagoje]. Iš LLTI BF, inv. 15773/apl. 304.

klumpa, vytuoja, net akys pabąla, kol toliau patraukia. Dirvoje dvi kapstytojos purvinos ligi juostos, vanduo varva nuo skepetų per burną į akis, bėga į rankoves; nuo padalkų taip pat varva; kojos basos, raudonos, ligi pusblaudžio molyje braido; pamėlynavusiomis rankomis kapsto, taško be paliovos, nes truputį sustojusios tuoj pradeda kuzdėti.“

Baugus gyvenimas. Darbas, kuriuo kankinasi gamta, gyvuliai, žmonės. Inertiškai veikianti galia, rutina – samdyti žmonės turi dirbti. Tokia tvarka, niekas nesuinteresuotas ją keisti. Nėra gailėsčio, negali būti ir prasmės. Tamsųjį, klampųjį gyvenimą Žemaitės kalba kabina iš pačių pažemių. Gamtos vaizdinius, labiausiai veiksmožodinius (patižo, pabliuro, paplūdo, praskydo – kokia priešdėlių muzika), jungia su žmonių ir gyvulių pastangomis (klumpa, vytuoja, braido, kapsto, taško). Basos, raudonos kojos šaltame pavasario lietuje, pamėlynavusios rankos.

Inversija antroje apsakymo dalyje – „sodoje pas Gaidį“. Lietuviai plaupiant pamigęs šeimininkas. Šeimininkė gailėstingai pamigdo mažą piemenuką, samdinėlį, pagaili jo. Šeimininkas pritariamai pažvelgia: „gerai, bent vaiką pamigins...“ Bernas, irgi basas, taip priprasta („na, tai aš nė kojų nesiausiu, reikės giliai braidyti po laidarį...“), irgi rengiasi mėšlavežiui. Bet šeimininkė tvirtai ištaria: „Bene čia dvaras!“ Tą patį pakartoja ir Gaidys: „Mes ne dvare sėdime, reikia atminti ir kumeles, juk ir gauruotas turi širdį!“

Tvarka atkuriama. Žmonės nedirbs per jėgą, nekankins arklių, neišklampos žemės, sulauks giedros, paskubės, apsidirbs. Žemaitė atsidūsta, užbaigia: „Bernas išėjo pro duris. Gaidys, pavirtęs į lovą, apsiklojo galvą. Gaidienė, apklosčiusi pas krosnį miegantį piemenuką, išėjo prie ugnies.“

Krosnis, ugnis – prieš sunkų, šaltą lietų.

Žmoniški santykiai prieš anoniminę, inertišką galią.

Žemaitės tekstuose galima surasti visus žemės pavidalus, skirtingus žemės vaizdinius pavasarį, vasarą, rudenį, žiemą. Kaip ir Kristijono Donelaičio „Metuose“ Žemaitės kūryboje yra visi metų laikai. Daugiausia pavasario ir rudens, aktyviųjų žemės mėnesių. Mažiau vasaros ir žiemos.

Vasara apsakyme „Sučiuptas velnias“: „Ne tik šv. Jonas praėjo, bet jau ir po šv. Petro, o lietaus kaip nėra, taip nėra. Saulelė, rodėsi, kartais įsileidžia į debesį ir vėjas šniokščia kaip prieš lietų; paskui, ryto metą, dėlto saulė teka skaisti, spindinti, tarytum išsipraususi nakties migloje, ir vėl kaitina per kiaurą dieną, neužstojama nė mažiausio debesėlio.“

Visoki augalai ir žolės, iškaitinti, pavytusiais lapais, guli per dieną ant išdžiovintos žemės. Per naktį truputį atvėsta. Jos vėsesniu ir ūkanotu oru ir vėl gaivėjasi žemės žolelės.

Dieną, dar pusryčiais, saulelė spėriai nudžiovino rasą, ir vėl žolelių lapeliai nulinko. Žemė išdžiūvo, saulės įkaitoje išspindėjo, net suskeldėjo. Dumbluotos pelkės visur sustyro.

Žmonės skuba pluša šieną valyti, nes rugiai baltuoja ir baltuoja kaskart didžiau, pirštu prikišamai užeis ir rugiapjūtė.“

Vasaros žemė, kaitriausia saulė, saulelė.

Visuose gamtos vaizduose budinti Žemaitės vertikalė: saulė–žemė.

Žemės augalai, žemės žolelės, išdžiovintos ir besigaivėjančios.

Žemės žmonės, žmoneliai, skubantys, plušantys.

Žiema apsakyme „Petras Kurmelis“: „Po saulės gražos, apykalėdžiais, pasitvirtino žiema. Sustyro, sukietėjo žemė į ragą, vandens kaip stiklais apsigrindė; paskui viskas apsiklojo sniego patalu. Dienos ramios,

bet vėjo, nors saulėtos, bet šalčio niekaip neperveikia. O naktimis – ko beklausi? Net žvaigždės danguje ribėte riba, o ant žemės sniegas po kojų cypite cypia. Keliai susivažinėjo – kaip ant stiklo. Kur pakliūk, nosies tiesumu, niekas nekardo.“

Pradžia, laiko atskaitos taškas – šventė. Šv. Jonas, šv. Petras, šv. Jurgis, Kalėdos. Sujungimas – senojo gamtos kalendoriaus („po saulės gražos“) ir krikščioniškojo – *apykalėdžiais*.

Nuostaba, kad Žemaitės gamtojauta ar *žemėjauta* nėra susieta tik su atskiru tekstu, kūrinium. Gamtojauta lyg budi jos sąmonėje kaip pastovus jautimas, gaudimas, palikęs pėdsakų laiškuose, ypač Povilui Višinskiui. Pavasaris, 1898 metų gegužės 5 diena: „Dabar ir pas mus jau kitoniškas oras, nors nėra dar suvisu šilta, bet jau sausa ir žaliuoja visi pašaliai; pro mano langą, kaip tik už daržo, žalia ir žalia, rugių laukas žaliuoja iki pat Paožkių, o patys didieji rugiai Višinskio rėžyje, kur Povilas ravą iškasė, toliau už lauko visi medeliai žaliuoja; veja taipogi pasigavo, arkliai ir banda jau pasižyvi lauke; pakluonė po pūdymą žąsų būriais vadžiojas mažus žąselius. Varnos lakstydamos krankia, džiaugias geru kšniu, ten tankiai ant ežės atsisėdusi Žymantienė šnekasi su Šekspyru. Liepų lauke sėjama avižas ir bulbes, žirniai seniai jau pasėti, bet dar niekas nežaliuoja, plikas tebėra laukas.“¹⁴

Pačios Julijos Žymantienės žvilgsnis, žvilgsnis pro savo langą, pro Ušnėnų trobos langą. Žalias jau daržas, toliau rugių laukas žaliuoja ligi Paožkių, dar labiau žaliuoja kaimyno Višinskio rėžyje, toliau už lauko medeliai, ganyklos su pakilusia veja, ganosi arkliai ir banda (visur atskirai), pakluonė, pūdymas, kur žąsų su žąseliais. Liepų laukas, kur sėjamos avižos ir bulbės, žirniai seniai pasėti, bet laukas dar plikas, nesudygę. Tikslėnė mažoji geografija: su vietovardžiais, kurie gal ir niekur nepažymėti: Paožkių laukas, Višinskio rėžis, Liepų laukas. Kur ta ežė, kur Žymantienė šnekasi su Šekspyru? Kur tas ten? Ten, kur varnos, kur žąsų su žąseliais, vadinasi, pakluonė, pakilumėlė, lyg kokiam atkrantėje, gal tarp rugių lauko ir pūdymo. Ne darže. Išeinama pasižvalgyti, išgirsti, pamatyti – žąselius ir varnas, patikrinti, ar dygsta žirniai.

Bet ir pasišnekėti su Šekspyru. Dvilypio žvilgsnio paliudijimas. Tarpo, iš kurio geriau matyti ir visa, kas prigimta. Ežė, ant kurios sėdi Žymantienė, prabylanti jau kaip Žemaitė. Riba, riboženklis žemėj, gal tarp saviņinkų, gal jau ir bereikšmis, skiria, bet ir jungia.

Žymantienės patirtimi, persmelkta kalbos, pakelta, apibendrinta, Žemaitė jaučia, kad yra tarsi įsileidžiama, kad įeina į gamtos arba žemės jautimą giliai. Įeina lyg

14. Žemaitė, *Raštai*, t. 6, p. 78.

Sodybos svirnas. 1946 m.

dvigubu judesiu: išoriniu ir vidiniu. Gamtos būseną, sutelktą į žemę, į jos būvį, labiausiai priklausomą nuo saulės, bet ir sielos būseną, jų sąlytis kalboje. Gamta, svarbiosios jos personos žemė ir saulė yra žmogui kalbiniu pasaulėvaizdžiu, matymo-girdėjimo-jutimo susiderinimu su kalba, su paslankia kalbos plastika. Kalbą lyg molį suminkština jos laikymas šiltose rankose (ir perkeltine prasme). Žemaitės kalba laikoma prieš saulę. Ir žiema – jau saulei grįžtant, saulėtume. Ir gamta, ir kalba – atskirai, gyvena savo gyvenimą, nepriklauso tau, ne tavo, bet ir tavyje. Ir ne tu, bet ir tu. Nėra „Sutkų“ *pavasarielio* be tavo jutimo, be tavo ištarimo. Be tavo sielos, sujungiančios, suimančios. F. Šilerio (F. Schiller) „Laiškuose apie estetinį ugdymą“

pavartota sąvoka „graži siela“. Siela, turinti aukštesnių jutimo galių, galinti patirti aukštesnes, kilnesnes būsenas: grožio, harmonijos. Tokiomis būsenomis žmogui tarsi suteikiamas matas: gali gyventi pagal šį gamtos tau atskleidžiamą tvarkos, harmonijos, galiausiai ir grožio perspektyvą. Gali, jei gebi *atsiliepti*, rezonuoti.

Pavasaris – metų laikas, kai prasideda gamtos vegetacija, žemės darbai.

Pavasarielis – pavasaris žmogaus sieloje ir sielos kalboje, kuria prasiveria ir pačios kalbos siela, imanti tvinti mažiausiais savo vandenimis, kapiliarais, mažybinėmis formomis. „Pavasarielis. Visur gražu ramu. Saulelė netoli laidos, lėdviau jau bešildo, lengviau jau bešviečia. Apšvietusi įkypai miškus, tarytum, pasilenkusi pro

pakočius, žiūri ji į skleidžiamus lapelius, sprogstančius pumpurėlius ir dygstančias ant žemės žoleles.“ Tik *graži siela* gali justti šią bereikšmę reikšmę, kai nieko atskiro, ypatingo nevyksta, o vyksta, *skleidžiasi*. Kai didžioji Motina Saulė, gyvybės teikėja, rodosi kaip *saulelė*, veikianti ramiu, motinišku *nuolankumu*, kai ji yra *tarytum pasilenkusi*.

Svarbiausia kūrybos būsena – *sielos ramybės*, netgi *nuolankumo*, kylančio ir iš nuostabos prieš pasaulio grožį, tvarką, harmoniją, laikinam žmogui rodomą amžiniais gamtos pavidalais. Nuolankumu sutariama, susitariama, iš jo kylama, pakylama.

Žemaitės gamtojautiniai vaizdiniai yra išnykusių senosios gamtmeldžių kultūros ritualų relikantai. Žemaitė (kaip iš esmės ir Donelaitis) prieš įvesdama žmones, jų darbus, gyvenimus, tarsi atlieka gamtines apeigas, lyg pasimeldžia gamtai, jos gyvybei, galybei, grožiui, kilnumui, nuolankumui, negailastingumui.

„Rudens vakarė“ giedama Juozapo Miglovaros „Pabrėšk, aušrele, tekėk, saulele, / Spindėk aušros žvaigždele!“ irgi atlieka gamtos pagarbinimo, ritualo, leidžiančio įeiti į gyvenimo visumą, net jei ir į pačią kasdieniškiausią jos dalį, joje būti, skleistis, gyventi. Ir pats „Aušros“ poetas glaudžiasi ir prie rituališkai galimų suvokti senųjų tautosakinių kreipinių į aušrele, saulele, žvaigždelę. Nežinome, kur tautosakoje baigiasi ritualas ir kur prasideda kiti siekiniai, taip pat ir intuityvioji estetika. Ritualas turi būti gražus, kad galėtų būti paveikus. Žemaitė Miglovaros ritualinę giesmę perrašo į savo tekstą, sutelkia ją giedančius, pergiedančius rudens vakarą žemaičių ūkininko troboje. „Taip gražiai sutarė, taip puikiai dainavo – malonu klausytis.“ „Kaži kas sudėjo taip gražiai?“ – klausia tėvas. Atpažįstama kaip kažkas savo, gražaus.

Iš „Marčios“: „Išaušo jau pavasaris. Po vakarykščio lietaus nušvito visa padangė. Saulelė linksmai šviečia, gaivina ir šildo žemele, ką tik išsiliuosavusią iš šalto kietos žiemos kalėjimo; šalčio suspausta, sniego prislėgta, atitolinta nuo saulės, kentėjo ilgus laikus sustingusi ir apmirusi. Šiandien tarytum juokiasi linksmai, budinama atsigręžusios saulelės, sušilusi jos įkaitoje. Ji visa net garuoja, kvėpuodama iš vidurių paskutinį pašalą.“

Žemė kaip kūnas, kenčianti pagal žmogaus paradigmas, *atskirta, įkalinta*. Saulės išvaduota, atšildoma, gaivinama iš pačių *vidurių*.

Mito pėdsakas – saulė išvaduoja įkalintą žemę.

Mitinių vaizdinių atskalos, ritualų relikantai. Tiesiogiai jie nėra susiję su tuo, *apie ką* pasakojama, bet esmingai susiję su pačiu pasakojimu, perimančiu tai, kas žmonių buvo patirta, susikurta kaip *sugyvenimo su gamta būdai*.

Pasakojimas turi jausti, kad jis ir prasideda, ir prasižėsia.

Pasakotojai – didžiausias jų vaidmuo visuose kultūros kristalizacijos etapuose.

Žemaitė kaip pasakotoja išlaikė savo sąmonėje įstabių reliktnių senosios lietuvių gamtojautos vaizdinių. Netgi praskleidė jų transformacijos į krikščionybę takus.

Pranešimas skaitytas ketvirtajame Prigimtinės kultūros seminare: „Žemė juodoji: veldėmė, valda ir paveldėtijos vertybės“, kuris vyko Užutrakyje, 2013 m. kovo 16–17 d.

Nuotraukos iš Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rinkinių.

Innate Feeling of the Land in the Works of Žemaitė

Viktorija DAUJOTYTĖ

This article is dedicated to discussing the works of the literary classic, Julija Žymantienė-Žemaitė (1845–1921). As an author, Žemaitė gave a bright start to Lithuanian prose fiction where convincing, true-life human destinies, interesting narrative first appeared. She was an exceptional individual, with a strong nature, great vital powers, endurance, love, the ability to perceive, to recognise people. Žemaitė was the first woman in Lithuanian culture to gain authority among her contemporaries. Without a higher education, but not uneducated, Žemaitė immersed herself in the early-20th c. Lithuanian public and cultural life, participated in the women rights movement, made an impact through public speaking. The Lithuanian language (primarily — the Samogitian dialect), bubbled within her like an inexhaustible source — even linguists learned language from Žemaitė. The Lithuanian language is full of examples from the works of Žemaitė, her idioms form a coherent text that feels, evaluates the world.

From her memoirs, journalistic writings and autobiography the history of the time she lived in (from the 1863 Uprising to the creation of Independent Lithuania) and her personal story are revealed.

Thanks to the works of Žemaitė, the experience of the farmers, the culture of the land, reaches us. Žemaitė, as a storyteller, retained in her consciousness remarkable relics, images of the old Lithuanian sense of nature.